

AKIK KISZABADULTAK SZTÁLIN VASMARKÁBÓL AZ EGYSÉGES FINN ÉS JUGOSZLÁV ELITEK 1948-BAN

Szegő Iván Miklós

A kelet-európai szovjetizálás döntő évében, 1948-ban nemcsak a hidegháború miatt kiéleződő nagyhatalmi viszonyok, a németkérdés és a geopolitikai helyzet döntött egy-egy ország sorsáról,¹ hanem az is, hogy mennyire volt intakt a helyi elit, mennyire őrizte meg egységét és képességét az események alakítására.² Két országban, Finnországban és Jugoszláviában is egységes elit szállt szembe a szovjetizálással, mindkétszer sikeresen. Ebben szerepet játszott az is, hogy teljes egészében egyik országot sem szállta meg a háború után a Vörös Hadsereg vagy más győztes nagyhatalom.³

Ám a jugoszláv és a finn elitek különböztek is egymástól, s ez meghatározta országaik 1948 utáni sorsát is. A II. világháborúban összekovácsolódott jugoszláv kommunista partizanelit kizárólagosságra törekvő ideológiája és a tömeggyilkosságtól,⁴ börtön- és megsemmisítő táborok felállításától sem megrettenő politikai gyakorlata⁵ olyan távolinak tűnik a finn elit praxisától (a háború után az északi államban néhány politikust ítélték – szovjet nyomásra – börtönbüntetésre, de ők is idő előtt szabadultak), hogy első pillantásra indokolatlannak látszik a köztük vont párhuzam. Ám nem a napi politikai praxis és ideológia alapján kategorizálom e csoportokat, hanem a modern elitelméletek szerint – és ezek az ideológiák milyenségétől függetlenül különítenek el *konszenzusos* és *ideológiailag egységes* eliteket. Mindkét állam elitje egységes, de hosszabb távon döntővé vált a köztük lévő különbség is: míg a finnek konszenzusos elittel rendelkeztek (és rendelkeznek máig),

¹ A német egység oroszosztási hullámot váltott ki a 19. század végén a Finn Nagyhercegségben. Sztálin 1939-ben a Németországgal kötött paktum után támadta meg Finnországot. A berlini kérdés 1948-as kiéleződésekor szovjet „barátsági” szerződést erőltettek Helsinkire. Jutikkala–Pirinen, 2004, 356–357. A berlini kérdés újabb kiéleződésekor, 1958-ban az éjszakai fagyok krízisében moszkvai nyomásra megbukott a nyugatbarát finn kormány. A berlini fal építésekor, 1961-ben kitört a finn jegyzékválság, amely a Kreml által favorizált Kekkonen újraválasztását segítette. A Balkánról az 1944-es moszkvai brit-szovjet csúcson született egyezség: Jugoszlávia 50-50%-os befolyás alá esett. Vukman, 2011. 31–32.

² A két legfontosabb tényező a szovjet és az angolszász befolyás az adott országban, de a harmadik faktor a helyi elit erőssége. Schöpflin, 1993. 63.

³ Juhász, 1999. 113., Arnault, 1986. 9–11., Jakobson, 1998. 5–6.

⁴ Lukács, 2016, 389–398.

⁵ A háborús és háború utáni mérsárlások és deportálások után, 1948-tól újabb represszió következett. Ez a másként gondolkodókat sújtotta. Első körben ez a délszláv „sztálinistákat” (az azoknak minősítettek) érintette. A leghírhedtebb börtöntáborban, Goli otokon körülbelül négyszáz (357–413 fő közötti) halálos áldozatról lehet tudni. Surányi, 2016. 156–159.

addig a jugoszláv kommunisták ideológiailag egységes vezető csoportja történelmi léptékben csak ideig-óráig tarthatta össze a délszláv államot.

Ideológiailag és konszenzuálisan egységes elitek

Egységes elit kellett tehát ahhoz, hogy 1948-ban egy köztes-európai kisebb állam⁶ sikerrel álljon ellen a Kreml törekvéseinek. Ezért fontos az ilyen elitek tulajdonságait megvizsgálni.

A *nem egységes elitek* Higley és Burton szerint instabil rendszereket generálnak, míg az *ideológiailag egységesek* stabil autokratikus rezsimeket hoznak létre.⁷ A *konszenzuális elitek* pedig – ezek megosztottak ideológiailag, de egységesen elfogadják a politikai játékszabályokat – stabil demokráciákat hoznak létre.⁸ A finn *konszenzusos* elit tagjai világnézetileg tényleg különböztek egymástól, de a játékszabályokat többségük elfogadta. Így rugalmasan reagáltak a kihívásokra. A változásokra nyitott finn politikai elit hatékony gazdaságpolitikát folytatott 1945 után. Így Finnország a 20. században a félperifériáról a világ gazdaság centrumába került.⁹

A jugoszláv elit az *ideológiailag egységes* típusba tartozott, amely addig tudott a kihívásokhoz alkalmazkodni, amíg az ideológia elég erős volt a kohézióhoz.¹⁰

⁶ Köztes-Európa alatt a Svédország – Nyugat-Németország – Ausztria – Olaszország képzeletbeli sávtól keletre, illetve a Szovjetuniótól nyugatra fekvő területeket értem, Finnországtól Görögorszáig.

⁷ Az 1954-ben leváltott, majd többször bebörtönzött Đilas szerint Tito inkább autokratikus vezető volt, mint diktátor. Djilas, 1980. 153.

⁸ Higley és Burton szerint liberális demokrácia nem jött létre még soha anélkül, hogy ne alakult volna ki egy olyan jól artikulált elit, amely ne lett volna belső mechanizmusok révén alkalmazkodásra képes és politikailag relatíve stabil. Ezt nevezik ők konszenzuálisan egységes elitnek. Higley–Burton, 2006., 1–2. A konszenzuálisan egységes elit létrejöhet a megosztott elit csoportjaiból is. Ennek feltétele, hogy az alapkérdésekben egyezsége jussanak. Ha a konszenzuálisan egységes elit kialakult, akkor önfenntartóvá válhat. Etzioni-Halevy, 2001. 4420–4424., Lengyel, 2007. 22.

⁹ „Az 1900-as évek elején az egy főre jutó finn GDP nagyjából a fejlett országok akkori szintjének felét tette ki. Az 1980-as évek végére az arány megfordult: 1989-ben az egy főre jutó GDP hivatalos valutaárfolyamon” az akkori EU-15-ök átlagának 142%-át tette ki, de még vásárlóerő-paritáson is elérte az átlag 105%-át. Urkuti, 2001. 63. „Finnország az 1860-as évektől az 1980-as évekig terjedő időszakban az európai periféria egyik viszonylag szegény országából a világ legfejlettebb jóléti államainak a sorába emelkedett”. Gombos, 2001., 77.

¹⁰ A túlzottan zárt és kizsákmányoló, unifikált elit egy adott technológiai korszakon belül hatékonyan uralhatja egy ország irányítását, produkálhat akár komoly gazdasági növekedést is, de aztán a technológiai szerkezet szükségessé váló váltásakor bajba kerül, mert fél a schumpeteri „teremtő rombolástól”, például a cégek tömeges csődjétől vagy az ekkor fellépő, súlyos konfliktusokat keltő munkanélküliségtől. Az ilyen ideológiailag egységes elitek sajátos történelmi helyzetekben kerülhetnek hatalomra: (polgár) háborús vagy forradalmi feltételek között formálódnak ki. Létrejöttük szempontjából közömbös az egységesítő ideológia tartalma, csak teleologikus jellegűnek és mozgósító erővel bírónak kell lennie. Ilyen a kelet-európai országok elitstruktúrája a korai szocializmus időszakában, így Jugoszláviában is. Acemoglu–Robinson, 2013. 88.; Lengyel, 2007. 22.

A délszláv kommunista elitet így a fegyveres harc és a forradalmi ethosz kötötte össze. A jugoszláv föderalizmus és a kommunista ideológia egyszerre volt képes arra a háború idején, amire a szerb csetnikek vagy a horvát usztasák nem: a „királyi Jugoszlávia” szinte összes egykori régiójában képes volt tömegtámogatást szerezni. A kommunisták a nemzetiségi konfliktusok feloldására és a szociális feszültségek enyhítésére egyaránt megoldást kínáltak.¹¹ (E megoldások megalapozottságával nem foglalkozom, az újonnan kialakuló elit számára az volt a fontos, hogy az egész jugoszláv térségben voltak támogatóik.)

Ám az ideológia állandó változása¹² és a partizánmítosz elhalványulása gyengítette a csoportkohéziót, s végül az egész jugoszláv szisztéma tömegtámogatását is. A pártvezetés képtelen volt arra, hogy hosszabb távon (több évtizeden át) folyamatos, hatékony és békés elitcserét garantáló politikai szisztémát alakítson ki.¹³ A föderalizmussal összekapcsolt decentralizáció és öngazgatás az alapproblémát nem oldotta meg, csak „feldarabolta” és tagköztársasági szintre delegálta.¹⁴ A rendszer „*éppúgy alkalmatlannak bizonyult arra, hogy a gazdaság és a társadalom hosszú távú modernizációjának keretév váljon, mint az eredeti szovjet típusú államszocializmus*”.¹⁵

Mivel az egységes elit felbomlóban volt Jugoszláviában, ez idővel a hatékony gazdasági struktúra kialakítását is lehetetlenné tette. Nem tudták a tagköztársas-

¹¹ Juhász, 1999. 92–93.

¹² Ideológiai váltással járt a szakítás Sztálinnal a 40-es évek végétől. A háború alatt kialakított állami ideológia, a „jugoszlavizmus” végéről beszél ugyanakkor az 1963-as alkotmánymódosítás kapcsán Lampe. Lampe, 2000. 285. S csak ezután következett az ország szinte teljes decentralizálása, az 1974-es alkotmány. Ebben már nemcsak a tagköztársaságok, hanem a Vajdaság és Koszovó autonóm tartományok államiségét (gyakorlatilag: szuverenitását) is a szövetségi alkotmány szintjére emelték. Toldi: i. m. 117. A különböző irányváltások közben a jugoszláv csúcselit tagjai folyamatosan morzsolódtak le Tito mellől: Hebrang, Žujovic, Đilas, Ranković 1948 és 1966 között estek ki Tito kegyeiből, Pijade 1957-ben hunyt el.

¹³ Milovan Đilas leváltása, majd bebörtönzése is összefüggött ezzel. Miután a jugoszláv vezetés szakított Sztálinnal, a külső fenyegetés miatt összezárták a soraikat. Ám Sztálin halála után Đilas a „Szövetség vagy párt?” című cikkében azt követelte, hogy a jugoszláv párt mondjon le arról, hogy a politika meghatározó tényezője legyen. Szerinte a párt lenini formája elavult (a proletárdiktatúrára gondolt), minthogy a forradalmi feltételek már nem állnak fenn, így a demokrácia életre kelhet szerinte. Sundhause, 1982. 166. Mindez tehát egy demokratikusabb, nyitottabb, „befogadóbb” elitet előlegezett volna meg, amit a jugoszláv rendszer vezetői végül elvetettek.

¹⁴ Juhász ennek alapján „policentrikus etatizmusról” beszélt, ahol a pártnak módosult az állampárti szerepe, de továbbra is ragaszkodott a hatalom monopóliumához. A pártállam és az „önkormányzati típusú szerveződés” ötvözte volt szerinte a jugoszláv szisztéma, ahol azonban a pártállami elem megőrizte a túlsúlyát. „Aprólékosan szabályozta az öngazgatás intézményrendszerét, metodikáját, illetékességét, és informális eszközökkel még az öngazgatás illetékességi körébe is behatolt”. Juhász, 1999. 173–174.

¹⁵ Juhász, 1999. 175.

ságok érdekeit összehangolni, s a gazdaságot fenntartható pályán tartani.¹⁶ Mint az autoriter-diktatórikus rendszerek többségében, a gazdaság fejlődése másodlagos kérdés volt Jugoszláviában is (a hatalom megtartásához képest). Az elitcsere ugyanis veszéllyel járhatott a politikai csúcscél számára.¹⁷ A vezetés akkor figyelt fel a gazdasági problémákra, amikor már késő volt: az össztermelés stagnálni, hanyatlani kezdett, az infláció elszabadult a szövetségi állam szétesése előtt.¹⁸

Az elitelméletek fő problémája, hogy elitisták, vagyis az elituralmat elkerülhetetlennek tartják. Etzioni-Halevy ezért javasolja – a leíró tudományosságot félretéve –, hogy az új, demokratikus elitelmélet szerint az elitek nem veszélyeztethetik a demokráciát: a kormányzati elitnek relatív autonómiát kell adnia a nem-kormányzati eliteknek is.¹⁹ Finnországban van ilyen hagyomány: a kiterjedt önkormányzatiság, a civil társadalom fejlettsége és az ombudsman, illetve az igazságügyi kancellár tevékenysége részben ennek az igénynek felel meg. De például az alkotmánybíróság funkcióját egy parlamenti bizottság látja el. „Bíróságként” működve a honatyák nem pártpolitikusként járnak el, a tradícióknak megfelelően.²⁰ Jugoszláviában is működött alkotmánybíróság, sőt köztársasági alkotmánybíróságok is, ami egyrészt azt mutatja, hogy e modell eltért a szovjet monolit-totalitárius mintától, másrészt viszont korlátozott volt a nyugati demokráciákhoz képest a délszláv bírói testület(ek) jogköre. Harmadrészt pedig „számosságuk” már önmagában is jelezte a szövetségi és tagköztársasági hatáskörök problémáit.²¹ Természetesen a valódi közvetítő-döntőbíró szerepet nem a jugoszláv alkotmánybíróságok látták el, hanem az

¹⁶ Az aktív munkavállalói korban lévő személyekre vetített GDP 1952–89 közt Jugoszláviában évi 3,6%-kal nőtt. (Ez a mutató az USA-ban 2% volt ekkor.) A jugoszláv tőke-munka hányados 4,6%-kal bővült évente, kétszer gyorsabban, mint az USA-ban. A beruházás-kibocsátás arány az 50-es évekbeli 0,2-ről 0,3-re nőtt a 60-as és a 70-es évekre. Ez durván kétszer gyorsabb fejlődést jelentett a hasonló amerikai adatnál, de aztán a folyamat összeomlásba torkollott a nyolcvanas évekre: 0,2 alá süllyedt a mutató. A jugoszláv fejenkénti ledolgozott munkaórák száma lefelé mutató trendet mutatott a nyolcvanas évek végéig. A többi trend pedig a nyolcvanas évek elején tört meg. Kukić, 2015, 2–3.

¹⁷ A túl gyors növekedés veszélyes az oligarchikus rendszerekre: a hirtelen gazdagság az elit háttérbe szorított csoportjait fokozott „elitváltásra” ösztönzi. Maga a „teremtő rombolás”, a schumpeteri innováció is újrendezi a korábbi erőviszonyokat. Az autoriter rendszerek ezért félnek a túl nagy gazdasági növekedéstől. Acemoglu–Robinson, 2013. 88.

¹⁸ A kelet-európai országok az 50-es és a 60-as években relatíve még jól teljesítettek, amikor tömegtermelésről volt szó. A gazdasági problémák akkor éleződtek ki, amikor a 70-es és 80-as években szerkezetváltást kellett véghez vinni, és megjelentek a rugalmas gyártási technológiák. Broadberry–Klein, 2001. 37–52.; Idézi: Kukić, 2015. 1–2. Az egy főre eső reáljövedelem (ha 1955-öt 100%-nak tekintjük) 324-ről 228%-ra esett vissza 1978–88 között Jugoszláviában. Garde, 1992. 109.

¹⁹ Etzioni-Halevy, 2001. 4422.

²⁰ Vuorinen, 2016. 19–21.

²¹ A jugoszláv alkotmánybíróság(ok)nak csak „konstatációs” jogkörük volt, s többek között a köztársasági és szövetségi döntési szintek közötti hatásköri viták értelmezésében volt jelentőségük. Toldi: i. m. 144–146.

állampárt, így a törvényekben vagy az alkotmányban leszögezett (esetleg szépnek hangzó) elvek a gyakorlatban sokszor nem sokat értek – erre Paul Garde hívja fel a figyelmet.²²

Ráadásul Phyllis Auty szerint Tito sosem fogadta el a jugoszláv szisztéma többpártrendszerűvé alakítását. Egyrészt tartott a regionális és frakcióérdekek artikulálódásától, ami az állam szétesésével fenyegetett. Mindez vezethetett volna nyugati típusú demokráciához, de a Kreml intervenciójához is, amely egy szovjet típusú kommunizmust alakított volna ki. Auty szerint Tito mindkét kimenetelt katasztrófaként élte volna meg. Ugyanakkor az utóbbtól való félelem, a szovjetizálás miatti aggodás tette Titót Jugoszláviában nélkülözhetetlenné. Ő a stabilitás garanciája volt ekkor.²³ A Jugoszlávia elleni szovjet támadást ugyan nem lehet kizárni, 1951-ben állt ehhez a legközelebb Sztálin, de Vukman relativizálja ezt hosszabb távon – magyar, szovjet, jugoszláv, amerikai és brit dokumentumokra alapozva.²⁴ A szovjet agresszió veszélye 1968-ban nőtt meg ismét. A horvát pártban elindult decentralizációs törekvések elvileg akár a többpártrendszer felé is mutathattak volna. Amikor 1968-ban a szovjetek lerohanták Csehszlovákiát, a jugoszláv elit összezárta a sorait: tisztában voltak a Brezsnyev-doktrína fenyegetésével, a szocialista országok „korlátozott szuverenitásával”. Jugoszláviában ekkor nőtt a félelem: a radikális demokratizálás szovjet agressziót váltana ki – írja Branka Magaš. Brezsnyev jelezte is Titónak a Prágai Tavasz leverése tájkán, hogy szerinte Jugoszláviában Dubčekéhez hasonló „ellenforradalom” zajlik.²⁵ Azt is hozzá kell tenni, hogy a horvát liberális és autonómia-követelések a szerbségben komoly félelmet keltettek, így a szövetségi állam demokratizálásától belső okok miatt is rettegett a központi hatalom 1971-ben.²⁶

Tito szimbólummá válása és a hatalomba való „bebetonozása” hasonlít ahhoz a status quo-hoz való ragaszkodáshoz, ami a 70-es években a finn elitet is jellemezte. Ekkor választás nélkül hosszabbították meg – nyugati demokráciákban példátlan módon – Urho Kekkonen köztársasági elnöki mandátumát.²⁷ A finn lépés a Kreml érdekeinek is megfelelt, hiszen Kekkonen volt a finlandizáció, a szovjet befolyás érvényesítésének kulcsfigurája. Finnországban sem volt tehát „ideális” demokrácia a

²² Garde, 1992. 105.

²³ Auty, 1970. 292.

²⁴ Vukman, 2011. 160–176. „Sztálin 1951 januárjában tényleg utasítást adott a támadás előkészítésére, majd 1951 májusában elállt ettől.” Uo. 176.

²⁵ Magaš, 2007. 629.

²⁶ A horvátországi szerbek Kordun térségében fegyverkezni kezdtek a „horvát etnofasizmustól” félve 1971-ben, amikor az autonómia-törekvések tömegmozgalommá váltak. Bartlett, 2003. 30.

²⁷ Dutton szerint az, hogy 1973-ban Kekkonen választás nélkül maradt hatalmon, az ország nem demokratikus jellegére utalt. Timo Vihavainen szerint ez „békeidőben egyedi eset volt egy nyugati demokráciában”. Dutton, 2009. 39–41.

szovjet befolyás idején, azaz az 1948-as YYA-egyezmény megkötése és 1989 között – bár összehasonlíthatatlanul nagyobb volt a politikai szabadság, mint a délszláv államban. A külső (szovjet) nyomás megszűnésével a konszenzusos finn elit azonnal a demokratikus irányba mozdult el, sőt már Kekkonen 1981-es lemondása után elkezdődött a köztársasági elnök formális és informális jogköreinek korlátozása, a választott kormányok szerepének felértékelődése.²⁸

Egységes elit kialakulása Jugoszláviában és Finnországban 1948-ig

A II. világháborúban az államelvű finn és a jugoszláv partizánelit is összekovácsolódott. A sokszínű, konszenzusos finn elit ugyan sokkal „vitakozóbb” volt, mint a kommunista jugoszláv partizánelit, de a viták ellenére tartósabb volt a kohézió a tagjai között, mint az ideológiavezérelt „Tito-csapatban”. 1945–48 között viszont a finn és a jugoszláv elitiek hasonlítottak egymásra abban, hogy egységesek maradtak a háború után is, s tagjaik nagy része folytatta politikai tevékenységét.

Így például az 1945 előtti finn kabinetekben részt vett Kekkonen (agrárpárti miniszter a háború előtt, sokszoros miniszterelnök és államfő a háború után), Mauno Pekkala (szociáldemokrata miniszter 1939–42 között, majd kommunistabarát „népfrontos” kormányfő 1946–48 között), Paasikivi (miniszterelnök 1918-ban és 1944–46-ban, államelnök 1946–56 között), Fagerholm szociáldemokrata miniszter 1937–44 között, miniszterelnök 1948–50-ben, illetve 1956–57-ben és 1958–59-ben). Carl Enckell 1918–50 között tíz kabinetben, nyolc miniszterelnök idején volt külügyminiszter, hogy ne csak kormány- és államfőket említsünk.

Finnországban az 1918-as gyilkos polgárháború után a „vörösök” és „fehérek” között húzódott áthidalhatatlannak hitt ellentét, ám a szociáldemokrata Väinö Tanner már 1926-ban a „fehér Finnország” miniszterelnöke lett, s ő különösen sokat tett azért, hogy 1939-ben az egész finn lakosság a Vörös Hadsereg elleni harcra aktivizálja magát. Tanner politikai karrierje ugyan megtört a háború után (szovjet nyomásra börtönbüntetésre ítélték), ám annak letöltése előtt szabadult, s 1957-ben a finn szociáldemokraták elnöke lett.²⁹ Linkomies háborús miniszterelnököt is elítélték, ő a Helsinki Egyetem kancellárja és rektora lett később, szintén előbb szabadulva a börtönből. Látható, hogy a finn elit a meghatározó politikusok „kezét nem engedte el” később sem.

A konszenzusos finn elit valóban nem azonos irányzathoz tartozó politikusokat tömörített: Paasikivi fél évszázados pályafutása alatt oroszbarát (cári idők), németbarát (I. világháború vége), majd a szovjetekkel óvatosan kiegyező, de bizonyos

²⁸ Koivisto, 1982–1994. 128–129.; Kirby, 2011. 282–283.

²⁹ Tannert a magyar diplomácia is figyelemmel kísérte. Jelentésekből kiderül, hogy 1956 tájékán a finn revíziós követelésekről beszélt a Szovjetunióval szemben. MOL, KÜM, finn. XIX-J-1-j; 8. d., 52. tétel. 176/sz.t./1956.

távolságot tartó állásponton volt (1946–56). A finnországi svéd Fagerholm (1948 Paasikivi melletti másik kulcsszereplője), viszont skandináv orientációjú volt, és szociáldemokrata, amerikai támogatásban is részesült kormánya. Fagerholm fő ellenfele az 50-es években Kekkonen, aki a háború előtt élesen jobboldali álláspontjával tűnt ki, majd szovjetbarát politikussá vedlett át 1944 után. A szovjetek később már személyében látták a garanciát arra, hogy folytatódjon a békés egymás mellett élés „finlandizált” változata.

Ami az ideológiailag egységes jugoszláv elitet illeti, itt az egységesség a finnekhez képest inkább átmeneti volt. Tito harcostársai közül szinte csak Kardelj maradt meg élete végéig mellette, de 1948-ban, a szovjetekkel való szakításkor még hatékony és intakt volt a délszláv vezető csoport. Ekkor is több vezető került ki a politikai elitből, de nem tört meg a teljes csúcsvezetés egysége.³⁰

Tito már a háború alatt önállóan politizált, szovjet segítséget sokáig nem is kapott. Így megegyezett fogolycseréről akár a náci németekkel is 1943-ban (vita folyik arról: jelentett-e ez szélesebb körű együttműködést is Hitler megbízottjával³¹), de elfogadta pár hónap múlva a brit támogatást. Ez Moszkvában gyanússá tette, ám Nyugaton a Kreml ügynökének tekintették őt 1948-ig, illetve sokszor még utána is.³² 800 ezresre bővült partizánseregével döntően saját erőből szabadította fel Jugoszláviát a megszállás alól, a szovjet szerep Belgrád bevételében volt jelentősebb.³³

Jugoszláviában az egységes elit kialakítását a nemzetiségi kérdés akadályozta. A helyi nacionalizmusok gyilkos szembenállássá fajultak a második világháború alatti német–olasz–magyar megszállás idején. Ez a belharc meggátolta, hogy a hagyományos politikai erők szövetségre lépjenek egymással. Csak a kommunista párt jelszava: „bratstvo i jedinstvo” (testvériség és egység) volt képes meghaladni a nem-

³⁰ A horvát kommunista, Hebrang börtönben halt meg, Aršo Jovanovićot, a partizánhadserg háború alatti egyik vezetőjét a román határnál lőtték le. Sreten Žujović viszont relatíve „könnyen” vészelt át a letartóztatást – Domonkos szerint azért, mert „teljes bűnbánatot” gyakorolt. Domonkos, 2016. 22.

³¹ Major, 2013. 104.

³² Fejtő szerint Titót 1948-ig, s „még utána is sokáig úgy tekintik Nyugaton, mint a Kreml bábját”. Ám valójában ő és az általa képviselt csoport és irányzat független volt, „sőt általános szémszögből nézve túlságosan is” független volt. Fejtő a jugoszlávokat Stanisław Mikołajczyk lengyel vezetővel, Churchill barátjával és szövetségesével állítja párhuzamba. „Szovjetellenes lengyelek és szovjetbarát jugoszlávok éppen azzal járultak hozzá (...) a Nagyok közti viszony megromlásához, kölcsönös bizalmatlanságuk fokozódásához, hogy nem voltak hajlandók »mások számláját kifizetni«, »csereüzlet tárgyává lenni« és »belekeveredni ki tudja milyen érdekszférák körül folyó politikai játszmákba.» (A Fejtő által idézőjelbe tett kifejezések Tito 1945-ös ljubljanai beszédéből származtak.) „Nacionalista lengyelek és sztálinista jugoszlávok azoknak az elfojtott törekvéseknek a kivetülései, megtestesülései voltak, amelyek magukban a Nagyokban dolgoztak: Lengyelország mint a Szovjetunió oldalának szegezett lándzsa; Jugoszlávia mint keletről nyugatnak nyomuló ék... Ez (...) több volt, mint amit maguk a szovjetek kívántak.” Fejtő, 1991. 26–27.

³³ Auty, 1970. 273–274. Batov szovjet hadseregtábornok szerint viszont Tito is többször elismerte, hogy a szovjetek nélkül nem lett volna lehetséges az ország felszabadítása. Batov, 1984. 5–7.

zetiségi gyűlölködést abban az országban, ahol – különösen a háború végén – az igazságtétel gyakorlatilag lehetetlen lett volna nemzetiségi vagy vallási alapon.³⁴

A „bratstvo i jedinstvo” és az internacionalizmus egységes elitet is teremtett: a partizánok között nem számított (elvben) senkinek sem az etnikai hovatartozása. A vallása pedig végképp nem, ami pedig fontos identitásképző elem a Balkánon.³⁵ Ám a „bratstvo i jedinstvo” inkább a délszláv népek tagjait vonzotta. Már a macedónoknál is némi zavart okozott a bolgár orientáció, de a koszovói albánok számára végképp nem nyújtott ígéretes perspektívát a „testvériség és egység”.³⁶ A vajdasági magyarokat pedig nemcsak a háború utáni tömeggyilkosságok tizedelték, hanem a kitelepítések, illetve a délszláv, főleg szerb betelepítések is sújtották. Részarányuk folyamatosan csökkent a jugoszláv és a vajdasági összlakossághoz viszonyítva. Eközben a létszámukat húsz év alatt majdnem megduplázó albánok törekvéseit a rendszer képtelen volt harmonikusan becsatornázni.³⁷

1948-ig azonban mindez nem jelentett feldolgozhatatlan problémát: Jugoszláviában a kommunista csúcselit a háború alatt alakult ki: a horvát-szlovén Tito már a harcok idején kvázi miniszterelnök volt, a szlovén Edvard Kardelj hol főideológusként, hol az alkotmány kodifikátoraként állt mellette később, akár csak a szerb Moša Pijade (ő szintén foglalkozott az alkotmányos berendezkedés problémáival). Szerb volt Alexander Ranković is, aki a háború alatt Tito személyes biztonságá-

³⁴ A háború négy éve alatt Jugoszláviában „nemcsak a megszálló seregek ellen folyt a háború, hanem közben a hazai partizánok, szerb csetnikek, horvát usztasák, albán balisták, szlovén fehérgárdisták, moszlim légiósok egymás közt is háborúztak, méghozzá úgy, hogy egyikük sem kímélte a civil lakosságot”. Major egymillióra teszi az ország emberáldozatát. Major, 2013. 139.

³⁵ 1946-ban fogadták el az első titói alkotmányt, amely nemzetiségi és vallási hovatartozástól függetlenül ugyanazokat a jogokat és kötelezéseket állapította meg mindenkire nézve, ám a délszláv népeken kívül nem említették a magyarokat, a németeket és az albánokat. Lampe, 2000. 234., 236.

³⁶ Az albán lakosság az olasz-német megszállást nemzeti felszabadításként élte meg a királyi Jugoszláviához képest. A partizánokkal 1944–45-ben visszatérő jugoszláv uralom így számukra a nemzeti(ségi) jogok elnyomását jelentette. A jugoszláv kommunisták szemszögéből viszont az albánok megbízhatatlannak tűntek. Viszonylag kevés albán vett részt a partizánmozgalomban, s akik részt vettek, azok is inkább valamiféle albán önrendelkezési jog vagy az Albániával való egyesülés mellett álltak ki. Így a jugoszláv állam számára állandósuló és egyre fokozódó problémát jelentett a koszovói kérdés kezelése. Ströhle, 2016. 79–80.

³⁷ A vajdasági magyarok száma 1948–81 közt 429-ről 385 ezerre csökkent, míg Jugoszlávia összlakossága 1961–81 közt 18,5-ről 22,5 millióra nőtt. Az albán népesség 1961–81 között 915 ezer főről 1,73 millióra emelkedett.) A szerbek be- és a magyarok, németek kitelepítése, elűldözése révén a Vajdaság etnikai arányai megváltoztak a második világháború után Andrew Ludanyi szerint. A korábbi 1/3–1/3–1/3-os magyar–német–délszláv arány a háború után úgy módosult, hogy a magyarok részaránya a Vajdaság lakóinak egynegyedére csökkent, a szerbeké a felére nőtt és a többi délszláv aránya majdnem egynegyedesre emelkedett. (A németek abszolút száma a korábbi tizedére, 32 ezerre csökkent.) Ludanyi, 1989. 93–120. A vajdasági magyarok befolyását a háború utáni megtorlások és (kényszer)migráció törte meg: 1944–46 között 84 800 magyart utasítottak ki vagy vándorolt el a Vajdaságból. A. Sajti, 2008. 28–42.

val foglalkozott, de később a belügy és a titkosszolgálatok irányítója volt 1966-os bukásáig. Montenegrói volt a propagandista Milovan Đilas, akit Tito később bebörtönzött, és a rendszer legfőbb kritikusa lett. Ez a legbelső kör egészült ki a szlovén Boris Kidričsel, a szerb Vukmanović–Tempóval és a horvát Vladimir Bakarićsal. Utóbbi a Tito számára kevésbé megbízható Hebrangot váltotta már 1944-ben a horvát párt élén.³⁸ E generációról Major így írt: „*Tito mindinkább kialakuló rendszerében a hatalom a föderációtól a községig bezárólag a 27–32 éves, fegyverforgató nemzedék kezében volt, akik apáik minden intelmére csak legyintettek, s eszük ágában sem volt a hatalmat bárkinek átengedni*”.³⁹ A „saját generációjánál” idősebb Tito az elit új csoportját juttatta hatalomra: ő 1944-ben 46 éves volt, nála csak Moša Pijade volt idősebb, 54 éves. Ranković a 35., Kardelj a 34., Đilas a 33. esztendejében járt, Bakarić, Kidrič és Vukmanović–Tempo 32 éves volt. A Tito börtönében meghalt Hebrang viszont az első számú vezető korosztályába tartozott: 45 éves volt 1945-ben.

A kommunisták Jugoszláviában 1945-ben megszilárdították hatalmukat, ezt az 1946-os gyakorlatilag egyhangúlag elfogadott jugoszláv alkotmány anélkül szavaltotta, hogy utalt volna egyetlen szóval is a szocializmusra vagy a kommunista párt-ra.⁴⁰ A háború után Tito önálló politikát folytatott, és Jugoszláviát regionális hatalommá tette. A görög kommunista partizánok támogatását 1948-ig folytatta. Ez Moszkvával is kiélezte a helyzetet (ezt később Sztálin felhánytorgatta neki), hiszen a Triesztet megszerezni próbáló Jugoszlávia elmérgesítette Moszkva és a Nyugat viszonyát is.⁴¹

Így alakult ki a jugoszláv elitnek az a sajátossága, amely nem a többi kelet-európaihoz tette hasonlóvá, hanem inkább a finn elittel rokonítható: külső hatalmak számára viszonylag zárt, intakt maradt, egységét nem lehetett kívülről megbontani. Ahogy a német nagykövet nem talált kollaboránsokat a finn kormányzatban egy esetleges németbarát puccs levezénylésére 1944-ben, úgy Sztálin sem talált megfelelően erős helyi ágenseket egy Tito-ellenes puccs megvalósítására.⁴²

Mindeközben Magyarországról a régi elit szinte nyomtalanul eltűnt 1948-ra. Sőt Magyarországon még az új elit sem volt egységes. Kisgazdák, kommunisták, parasztpártiak és szociáldemokraták önmagukban sem alkottak intakt egységet:

³⁸ Auty, 1970. 265., 268–269.

³⁹ Major, 2013. 132.

⁴⁰ A jugoszláv államszövetség – a sztálini 1936-os alkotmányhoz hasonló – alaptörvényen nyugodott, mely sok jogot (a kiválását is) biztosított a tagköztársaságoknak. A vallásszabadság terén is megengedő volt, de az elméletben „demokratikus” alkotmány dacára a kommunisták nem tűrték az ellenvéleményt, a másként gondolkodók könnyen börtönbe, munkatáborba kerülhettek. Lampe, 2000. 234.; Domonkos, 2016. 22–25.

⁴¹ Fejtő, 1991. 26.

⁴² Kirby, 2011. 242–243. Lampe, 2000. 245.

bal- és jobboldaluk kijátszható volt egymás ellen. A kommunisták felmorzsolták az MSZDP jobboldalát, a maradék pártot pedig beolvasztották a soraikba 1948-ban. Ez Finnországban nem sikerült. Ott hiába kapott több szavazatot 1945-ben a kommunista vezérletű baloldali népfront tömörülése, mint Magyarországon a kommunista párt, Helsinkiben a szociáldemokraták nem csatlakoztak 1948-ban a kommunistákhoz, így az utóbbiak képtelenek voltak a hatalomátvitelre.⁴³

A finn elit 1948-ban

Történelmietlen lenne, ha a finn és a jugoszláv elitek szerepét túlértékelnénk a szovjetizálás elkerülésében. Több elemző is kiemeli, hogy a Kreml számára a Berlin felé vezető tradicionális hadiút, illetve a Boszporusz és a Dardanellák, tehát a tengerszorosok felé vezető másik stratégiai irány volt fontos.⁴⁴ Ezek egyike sem érintette Finnországot vagy Jugoszláviát. Helsinki és Belgrád ezért sem került a direkt szovjet zónába. Rögtön a háború után Sztálinnak amúgy sem a szovjetizálás, hanem a Szovjetunió biztonsága számított.⁴⁵ (Sőt: Fejtő szerint még 1947–48-ban, a Kominform létrehozásakor is alapvetően defenzív stratégiát követett a Kreml ura.⁴⁶) A finnek a szovjet politika keményebbre váltását, 1947–48 csapásait így könnyebben kivédhették, mint a kelet-európai kisállamok, mert már 1944–45-ben kielégítették Moszkva biztonsági igényeit.⁴⁷ Ezzel elkerülték a teljes szovjetizálást, amit még az 1948-as szovjet–finn barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási egyezmény (finn rövidítéssel: YYA-szerződés) sem zárt ki teljesen.

Ekkor azonban aktivizálódni kezdett az Egyesült Államok. Így az YYA-egyezmény ugyan Moszkvának biztonsági garanciákat adott, s akár a szovjetizálás útjára is terelhette volna Helsinkit, de 1948-ban végül más irányt vett Finnország fejlőd-

⁴³ A Finn Kommunista Párt az északi országok legerősebb ilyen pártja volt a háború után. Az 1945-ös választások előtt a Finn Népi Demokratikus Szövetség (FNDSZ) tagjaként jelent meg. A szövetség az 1945-ös választások után sokáig a legnagyobb parlamenti párttömörülés volt 49 mandátummal. Gombos, 2001. 155–157.; Bereczki, 2002. 187–206.

⁴⁴ A két stratégiai irányról lásd: Schöpflin, 1993. 63–64.; Kramer szerint Varsó, Prága és Kelet-Berlin volt lényeges Moszkvának. Kramer, 2009. 71. „*A német–orosz tárgyalások idején a Szovjetunió csak mérésékelte érdeklődést tanúsított Jugoszlávia iránt*”, és Jugoszláviát úgy tekintette, „*mint ami kívül esik saját biztonsági övezetén*”. Fejtő, 1991. 27.

⁴⁵ A biztosítékok rendszerének kiépítésekor még nem volt egységes moszkvai terv 1945 után. Fejtő, 1991. 79–80.

⁴⁶ Uo. 139.

⁴⁷ Betiltották a fasisztának minősített szervezeteket, a háborús bűnösöket felelősségre vonták, a kommunista pártot legalizálták, jó viszonyra törekedtek Moszkvával. Jakobson, 1998. 39.; Kirby, 1979. 158–160. Kekkonen ismerte fel elsők között e biztonsági igényeket 1944-ben: „*Az elvesztett háború után kialakult helyzet olyan, hogy Finnországnak kell cselekedeteivel szétoszlatni azt a bizalmatlanságot, amellyel a Szovjetunió viseltetik országunkkal szemben.*” Kekkonen, 1975. 16–17., 22.

dése – ez a finn „mainstream” történészek álláspontja.⁴⁸ Az YYA-szerződés szerint ha „*Finnország vagy a Szovjetunió Finnország területén keresztül Németország vagy vele szövetséges más állam fegyveres támadásának célpontjává válna, Finnország kötelezettségeihez híven szuverén államként fog harcolni, hogy visszaverje a támadást*”, szükség szerint Moszkva segítségével. A szerződés nem automatizmust jelentett: a két ország tárgyal, ha katonai támadás veszélyét észlelné – tehát az egyezmény értelmezése nyitott maradt.⁴⁹

Ez Kirby szerint annak az eredménye volt, hogy 1948-tól az angolszász nagyhatalmak aktivizálták magukat: a hidegháború éleződésével az USA kezdte másképp kezelni Helsinkit, mint Kelet-Európát. Washington segítséget ajánlott a finneknek a szovjetizáció megelőzésére. (Ezt részben egyes finn elitcsoportok hatására tette.) Az 1948-as YYA-egyezmény így nem a kezdeti szovjet elképzeléseket tükrözte. „Puhább” lett, mint a mintának szánt magyar–szovjet szerződés. Átmenetileg az USA gazdasági szankciókat is bevetett Helsinki ellen, nehogy Paasikivi – akkori elnök – engedjen Moszkvának. 1948-ban a Nyugat számára megfelelő kompromisszum jött létre Moszkvával, és az önállóságot őrző, nyugatbarát kormány alakult Karl-August Fagerholm vezetésével (1948–50). Ezután az USA kölcsönökkel segítette Helsinkit: 1952-ig összesen 150 millió dollár hitel érkezett.⁵⁰

Ugyanakkor a magyar Richly Gábor szerint az YYA-egyezmény „*igencsak hasonlított az addigra szatellit-államokká vált szocialista népköztársaságokkal megkötött szerződésekhez*”.⁵¹ Hasonló Fejtő véleménye is.⁵² Még egyértelműbb Gombos: „*mítosz, hogy a finneknek sikerült kihúzni a szerződés méregfogát*”, Moszkva katonailag „*azt csinált befolyási övezetében – amit akart*”.⁵³ A finn és a magyar megközelítések közötti különbséget véleményem szerint Rentola szintézise oldja fel: szerinte katonailag a Nyugat lemondott Finnországról, de gazdaságilag nem. S mivel a hidegháború nem hozott katonai összecsapást, így a gazdaság döntött: Helsinki megőrizte nyugati, tőkés irányultságát és berendezkedését. E kettősséget Urkuti György is kiemeli.⁵⁴

Így 1948 jelentősebb fordulópontra politikai, társadalmi-gazdasági szempontból, mint az 1944-es katonai vereség, ami azért volt finn „siker”, mert feltartóztatta a Vörös Hadsereget. 1948-ban dőlt el, hogy Helsinki megőrzi nyugati társadalmi berendezkedését. Az 1945–48 közötti kompromisszumok után 1948-ban Paasikivi elnök már magabiztosan léphetett fel az esetleges szovjetizálással szemben. Zeve-

⁴⁸ Jussila–Hentilä–Nevakivi, 1999. 245.

⁴⁹ Nyyssönen, 2007. 356.; Horváth, 2005. 243.

⁵⁰ Kirby, 1979. 167., Kirby, 2011. 238–239.

⁵¹ Richly, 2016. 125–148.

⁵² Fejtő, 1991. VII.

⁵³ Gombos, 2006. 36–37.

⁵⁴ Rentola, 2012. 171–184., Urkuti, 2005. 518–549.

tésével az elit megőrizte pozícióit, az ország pedig a tőkés berendezkedését. Ehhez hozzátehetjük: mivel a finn konszenzusos elit képes volt Moszkva igényeinek ki-elégítésére, így a szovjetek sem tartották fontosnak kommunista híveik finnországi hatalomra juttatását.

A finn ellenállás részben svéd állami hagyományokra nyúlt vissza: a kommunista befolyását a bürokrácia ellensúlyozta.⁵⁵ Így elitelméletileg is fontos kontinuitást észlelhetünk: az intakt finn elit megőrzése befolyásolta az ország sorsát. Schöpflin tézise igazolható: nemcsak a szovjetek és az amerikaiak befolyásolták a kelet-európai országokat, hanem saját elitjük is.⁵⁶ De eltúlozni, kizárólagossá tenni továbbra sem szabad a helyi elitek szerepét: a szovjetizálást ugyanis Sztálin is lassította. 1946–47-ben a finn jóvátétel teljesítése fontos volt a szovjet diktátor számára, ezért visszafogta híveit. A SAK-ban, a finn szakszervezeti szövetségben a mérsékeltabb álláspont győzött, a sztrájkok csak 1948-tól sűrűsödtek.⁵⁷ A szakszervezeteket a szociáldemokraták irányították, így nem váltak egy kommunista puccs bázisává. Ekkor is fontosnak bizonyult tehát, hogy a szociáldemokraták nem olvadtak be a kommunista pártba, mint Magyarországon.⁵⁸

Míg a politikában a szovjet hatást kevés elemző ítéli meg pozitívan, addig a finn gazdasági fejlődés 1945 utáni beindulását szokás túlzottan is Moszkvának tulajdonítani. Még a Sztálin által megszabott jóvátételt is úgy fogta fel több elemző, hogy abból Helsinki „előnyt kovácsolt” a maga számára. Kekkonen is erősítette e képet: a gép-, hajó- és kábelipar kapacitásainak megduplázásáról írt a jóvátétel kapcsán. Ám tőle tudjuk: a jóvátételt csak külföldi, főleg svéd hitelből fedezték.⁵⁹ A hitel garantálta tehát a finn függőség csökkentését Moszkvától. Stockholm számára is fontos volt ugyanis keleti szomszédjának stabilizációja. Sztálin pedig azért is mondhatott le a finnek szovjetizálásáról, mert nem akarta a svédeket még jobban a „Nyugat karjaiba lökni”.⁶⁰ Így Finnország az „ütközőzóna” státuszát a saját előnyére fordította.

⁵⁵ A „hivatalnokok nagy részét csak a svéd uralom időszakából örökölt rendelkezések és gyakorlat szerint lehetett állásukból elbocsátani (...) nagyon kevés legfelsőbb szinten álló hivatalnoknak kellett állásától megválnia.” A közszolgákról szóló új törvény tárgyalását Paasikivi akadályozta meg. Jutikkala–Pirinen, 2004. 355.

⁵⁶ Sz. Bíró, 2012. 40., Schöpflin, 1993. 62–63.

⁵⁷ Ez valószínűleg egybeesik a Kominform hasonló törekvéseivel: „A nyugati kommunista pártok számára, melyet az ügyesen megoldozott francia és olasz kommunisták képviseltek, az új stratégia a felforgatás feladatát jelölte ki: azzal kellett fedezniük Kelet-Európa egyesítésének nagyszabású hadműveletét, hogy minden lehetséges eszközzel gátolják országuk amerikai segítséggel történő újjáépítését és gazdasági talpraállítását.” Fejtő, 1991. 138.

⁵⁸ Jutikkala–Pirinen, 2004. 356.; Kirby, 2011. 238.; Gombos, 2001. 96.

⁵⁹ Arnault, 1986. 51.; Kekkonen, 1989. 80.

⁶⁰ Jutikkala–Pirinen, 2004. 356–357.

A Tito–Sztálin-szakítás és előzményei: megalakul a Kominform, meghiúsul a balkáni föderáció

Lampe a jugoszláv–szovjet szakítás előzményeit két tényezőre fókuszálja: a Kominform körüli kérdésekre és az angol nyelvű szakirodalomban gyakorta macedónkérdésként emlegetett problémára, amit a magyar szakirodalom inkább a Balkán-(kon)föderáció terveként idéz fel.⁶¹

A Kominform jelentősége volt talán a nagyobb, hiszen itt merül majd fel újra a szakítás konkrét ürügye, a Balkán-föderáció – nagy múltra visszatekintő⁶² – ötlete is. 1947 szeptemberében a lengyelországi Szklarska Porebában gyűltek össze kilenc kommunista párt küldöttei.⁶³ A tanácskozást Sztálin hűséges embere, Malenkov szerint az tette szükségessé, hogy a testvérpártok között nem megfelelő az információáramlás. Fejtő szerint ennél többről volt szó: a Kominform Sztálin legégetőbb gondját volt hivatott megoldani. Moszkva „szorosabbá akarta tenni az ellenőrzést Kelet-Európa, valamint Franciaország és Olaszország kommunista pártjai felett”. Ez válasz volt az amerikai Truman-doktrínára, az USA görögországi jelenlétére és a Marshall-tervre, s egyben a népfrontpolitika végét is jelentette. E politika ugyanis Moszkvából nézve kudarcot vallott: a francia és olasz kommunisták kiszorultak a kormányból. „A Marshall-tervet nagyon kedvezően fogadták Prágában és Varsóban még a kommunista vezetők is, s ez világosan megmutatta, hogy szoros szovjet ellenőrzés híján az Egyesült Államok gazdasági fölénye mily nagy mértékben veszélyezteti a Szovjetunió hatalmát Közép- és Kelet-Európa felett. A Szovjetunió számára véget ért az angolokkal és amerikaiakkal való együttműködés korszaka; elkezdődött a hidegháború, az amerikai előnyomulás elleni »dinamikus védekezés« kora.” A Kominform megalapítása tehát azt a célt szolgálta, hogy a kommunista pártokat mozgósítsa „az amerikai imperializmus” ellen.⁶⁴

Zsdanov képviselte a szovjet vezetésben a Nyugattal szembeni legvehemensebb, hidegháborús irányzatot. A nevét viselő doktrína jegyében két tábort különböztettek meg a Kominform megalakulásakor: a jók a vasfüggönytől keletre helyezkedtek el, a rosszak nyugatra. Vagyis a Nyugat antidemokratikus, reakciós és imperialista, a Kelet haladó, demokratikus és antiimperialista.⁶⁵

⁶¹ Lampe, 2000. 245.

⁶² A Balkán-föderáció régi törekvés volt, az 1947-es felvetésnek a közvetlen előzménye az volt, hogy „a jugoszlávok és a bolgárok 1944 végén már tárgyaltak egy ilyen – először a két dél-európai szláv államot egyesítő – föderáció tervéről. A jugoszláv és bolgár Központi Bizottság között már 1944 novemberében levélváltásra került sor”. Sztálin 1944. november 22-én értesült erről, amikor a Moszkvában tartózkodó Kardeljékkal tárgyalt, és előbb kedvezően nyilatkozott a tervről, majd 1947-ig feledésbe merült az elképzelés. Fejtő, 1991. 144.

⁶³ Uo. 136.

⁶⁴ Fejtő, 1991. 137–138.

⁶⁵ Christie, 2001. 124.

A tanácskozáson a Kardelj és Đilas vezette jugoszlávok támogatták a „legelszán-
tabban” az új politikát. Fejtő szerint Zsdanov engedte, hogy „ők legyenek az op-
portunizmus elítélésének szószólói és ők szónokoljanak a legharciasabb szellemben”.
Ám szerinte a jugoszlávok ekkor csapdába estek: nem vették vagy nem akarták
észrevenni Sztálin igazi szándékát: „megszerezni a hegemoniát a kommunista pártok,
valamint a kelet-európai kormányok – és ezáltal az egész nemzetközi kommunista
mozgalom – felett”. Így Kardeljék azt hitték, hogy Sztálin „megtért ahhoz a balolda-
lisdághoz, amelyet ők, jugoszlávok, sikerrel alkalmaztak a háború alatt és után”, s ami
miatt többször kerültek szembe „Moszkva óvatos és opportunistá politikájával”.⁶⁶

Peter J. Stavrakis szerint 1947 szeptemberében, a Kominform-tanácskozáson a
jugoszlávok és Zsdanov, továbbá a korábbi „kominternes” bolgár Dimitrov (ekkor
Bulgária pártvezére és miniszterelnöke) koordinálta a kommunista világmozgal-
mat. Zsdanov vette rá a tanácskozáson a jugoszlávokat a francia és olasz kom-
munista pártok bírálóira.⁶⁷ Fejtő szerint Kardeljéknek hízelgett, hogy „a szovjetek
oldalán a legfőbb segítő társ szerepét játszhatják az antiimperialista küzdelemben, nem
ismerték viszont fel, hogy Sztálin ezt a küzdelmet – Zsdanov szavakban megnyilvánuló
hajthatatlansága ellenére – lényegében védekező jellegűnek tekintette”. Fejtő szerint
ekkor futottak bele a csapdába a jugoszlávok: Kardelj és Đilas „maguk adták a
szovjetek kezébe azokat az intézményes eszközöket, amelyeket azok később elsősorban
Jugoszlávia ellen használtak fel”.⁶⁸

E folyamatban Dimitrov szerepét másképp látja Rumen Daszkalov: szerinte
Dimitrov még a Bolgár Kommunista Párton (BKP) belül is meghátrált, ugyanis
egy ideig még a „népi demokrácia” jelszavait hangoztatta, ami a népfrontos politi-
ka jegyében született. Jobban lelkesedtek Zsdanov bulgáriai „rajongói” a radikális
irányváltásért (Völko Cservenkov és a Politikai Bizottság más tagjai). Egészen 1948
decemberéig kitartott Dimitrov, csak akkor vette át a zsdanovista jelszavakat és
mondta ki a BKP V. kongresszusa (kompromisszumként), hogy a népi demokrá-
cia az egyik formája a proletárdiktatúrának. (Proletárdiktatúra alatt a kommunista
párt uralmát értették valójában.)⁶⁹

Van másik értelmezése is a történeteknek. Eszerint nemcsak a jugoszlávok, hanem
Zsdanov és hívei is csapdába sétáltak bele. A Szovjetunióon belül, a nyilvánosság
tudta nélkül ugyanis ekkor már tíz éve (1937–38 óta) zajlott egy vita Zsdanov
és Malenkov között, amit fokozott híveik pozícióharca a vezetés legkülönbözőbb

⁶⁶ Fejtő, 1991. 138–139.

⁶⁷ Stavrakis, 1989. 190.

⁶⁸ „1948 májusában a szovjetek csakugyan a Kominform alapszabályzatára hivatkoznak, amikor megidézik
a jugoszlávokat, hogy jelenjenek meg a bírósággá átalakult Kominform előtt, és gyakoroljanak önkritikát: hát
nem írja-e elő az alapszabályzat, hogy minden párt köteles jelentést tenni a Tájékoztató Irodának? Nem köte-
lessége-e minden pártnak, hogy megszűlje a többi párt kritikáját?” Fejtő, 1991. 139–140.

⁶⁹ Daskalov, 2011. 229–231.

területein. A jugoszlávok – alighanem tudtukon kívül – ebbe a gyilkos küzdelembe Zsdanov oldalán keveredtek bele.

A Sztálinhoz egyaránt hű Zsdanov és Malenkov eredetileg „csak” a pártközpont titkárságának feladatkörain különbözött össze, majd ez a vita szovjet gazdaságirányítás általános problémáira és számtalan más kérdésre is kiterjedt. Zsdanov 1948-as halála után Malenkov le akart számolni ellenfele még megmaradt híveivel és Zsdanov örökségével is. Így indult a leningrádi ügy. Összesen 65 személyt és 145 családtagot tartóztattak le 1949-ben,⁷⁰ köztük Nyikolaj Voznyeszenszkij tervbizottsági elnököt, a Politbüro tagját és testvérét, Alekszandr Voznyeszenszkij orosz oktatási minisztert. 1950-ben kivégezték őket.⁷¹

De hogy kerülnek a leningrádi ügybe a jugoszlávok? A válasz: sokszoros áttétellel. A zsdanovi külpolitika általában vallott kudarcot 1948–49-re Stavrakis szerint. A francia, az olasz kommunista párt igyekezett ugyan keményebben és radikálisabban fellépni Nyugaton – Zsdanov ösztönzésére és a jugoszláv bíráló hatására –, de nem sikerült destabilizálniuk saját országaikat. Különösen komoly presztízsveszteség lehetett Zsdanovnak Stavrakis szerint, hogy kudarcba fulladt a finnországi kommunista hatalomátvétel. (Hogy erre volt-e tényleges szovjet szándék 1948-ban, arra nincs tételes bizonyíték, és más megközelítések szerint Sztálinnak Finnország nem volt olyan fontos, mint Csehszlovákia, ezért nem erőltette a hatalomátvételt Helsinkiben úgy, mint Prágában, az év elején.) Bármily erős vagy gyenge volt a szovjet szándék Finnország sztalinizálására, az biztos: a finn elit és Paasikivi elnök jó előre lépett. Csírájában akadályozták meg a kommunista hatalomátvételt 1948-ban, de megkötötték az YYA-szerződést is Moszkvával, ami a Kreml biztonsági garanciáit megerősítette. Az év folyamán miniszterelnökké avanzsáló szociáldemokrata Fagerholm ezt a Paasikivi-vonalat támogatta, azaz a finn belpolitikában kihagyta a kommunistákat a kormányából, de a külpolitikában nem tett szovjetellenes lépéseket. Ez azonban nem jelentette, hogy ne kereste volna a nyugati kapcsolatokat: 1949-ben Helsinki csatlakozott a GATT-hoz.

A bizonytalan finn kombinációk mutatják: Sztálin környezete sem volt egységes az 1946–48 közötti nemzetközi helyzet megítélésében. Ráadásul a jugoszlávok újabb fronton keveredtek bele a szovjet belső vitákba – és persze megint csak Zsdanov oldalán. 1946-ban Zsdanov és a Voznyeszenszkij testvérek támadták az emigráns magyar kommunistát, Varga Jenőt, akit Malenkov emberének tartottak.⁷² Zsdanovék szerint Varga „bűne” az volt, hogy úgy vélte: a kelet-európai népi demokráciák valójában államkapitalista, nem kommunista országok. Jugoszláviát

⁷⁰ Zubok, 2007. 59.

⁷¹ Krausz, 1999. 181–324.

⁷² Az első támadáskor Varga a világgazdasági kutatóintézetet vezette, majd lemondatták. Malenkov erősödésével tért vissza Varga a gazdasági életbe. Ebon, 1953. 64., 66.

és Csehszlovákiát is e kategóriába helyezte. Voznyeszenszkijék egy zárt Kominform-tanácskozáson ezért bírálták a közgazdászt, ahol a jugoszlávok is jelen voltak. Ebben Alekszandr Voznyeszenszkijnek lehetett szerepe, aki jól ismerte Đilast. Mindez felbőszítette Sztálint, hiszen eredetileg a tanácskozásra nem hívtak volna külföldieket. A jugoszlávok és a zsdanovisták tehát együttműködtek a Kominformon belül.

Stavrakis szerint a balkáni föderáció újbóli felvetése is Zsdanovhoz köthető. A Pravda 1948 januárjában azonban elítélte ezt az ötletet. A cikket Sztálin készítette elő, Malenkov segítségével. Ez fordulópontra volt a Malenkov–Zsdanov-vitában, Malenkov 1948 júniusában vissza is került a pártközpont Titkárságára, ahonnan korábban – Zsdanov „fénykorában” – kikerült.⁷³ A föderációról kombináló bolgár politikus, Dimitrov és Zsdanov meghaltak 1948–49 folyamán, így a kérdés Moszkvában lekerült a napirendről.

A balkáni föderáció jelentősége azonban Jugoszlávia számára óriási jelentőségű volt, hiszen ez regionális hatalmi tényezővé tette volna Belgrádot. Különösen akkor, ha sikerült volna azt a korábbi tervüket megvalósítaniuk, hogy Bulgáriát mint egyszerű tagköztársaságot kebelezzék be (6:1-es verzió), ne pedig Belgrád és Szófia egyenrangú partnerségével hozzanak létre (1:1-es verzió) Balkán-szövetséget. Végül a föderáció ötlete vezetett szakításhoz Moszkvával. Itt derült ki ugyanis, hogy Moszkva a Kominformmal valóban a többi kelet-európai párt ellenőrzését akarta megvalósítani.

A Kominform megalakulásakor Tito és Dimitrov a délszláv államszövetség kialakításán kezdtek dolgozni: 1947-ben alá is írtak – Moszkva jóváhagyásával – egy barátsági és kölcsönös segítségnyújtási egyezményt. Ám a folyamat felkeltette Sztálin gyanakvását, aki ezután hol ellenezte, hol pártolta Jugoszlávia és Bulgária egyesülését. Közben Dimitrov Jugoszlávia, Bulgária, Románia, Albánia, sőt Magyarország, Csehszlovákia és Görögország konföderációjáról is beszélt. Ezt Tito már nem nézte jó szemmel, és kihátrált az államszövetség tervéből. A bolgár kommunistákban ugyanis „Sztálin trójai falovát” látta.⁷⁴ Ekkoriban viszont Sztálin hirtelen sürgetni kezdte a jugoszláv vezetést, hogy hozzon létre közös államot a bolgárokkal.

Ez azon a moszkvai tanácskozáson történt, amelyre Tito nem ment el 1948-ban. Itt Sztálin éles vitába keveredett a jugoszláv Kardeljjal és a bolgár Dimitroval, előtte viszont csapdát állított a korábban szintén a szovjet fővárosba hívott jugoszláv Đilasnak. Đilas azonban ezúttal már nem sétált bele Sztálin csapdájába. Nem hitt a

⁷³ Stavrakis, 1989. 190–191.; Hosking, 1990. 313.; Ebon, 1953. 55–57.

⁷⁴ Stavrakis, 1989. 189.; Maclean, 1980. 90–91.; Woodhouse, 2002. 229.

kissé átlátszó szovjet ígéreteknek.⁷⁵ Sztálin a moszkvai tanácskozáson felvetette egy magyar–román, egy lengyel–csehszlovák és egy jugoszláv–bolgár föderáció ötletét. Az utóbbiak aztán annektálhatták volna Albániát is.

Közben Sztálin arra kérte Belgrádot és Szófiát, hogy írják alá, hogy külpolitikai kérdésekben kikérik a Kreml tanácsait. Az egyezményt Đilas, Kardelj és Bakarić aláírták, de hamarosan megindult a szovjet kampány Tito ellen, és a jugoszláv–szovjet kereskedelmet is leállította Sztálin 1948 elején. Tito ugyanis kihívás volt: nem fogadta el a szovjet felsőbbiséget a belgrádi ügyek intézésében. 1948. március elsején a jugoszláv KB elutasította a Bulgáriával való azonnali egyesülést.

Tito Moszkvához fordult, ahonnan Molotov és Sztálin Belgrádot elítélő levelét kapta válaszul. Ideológiai vádak hangoztatva Trockijhoz és Buharinhoz hasonlították Titóékát. A jugoszlávok azonban a vitát nem pártügyként, hanem a két állam közti viszonyként értelmezték, és elutasították a szovjet álláspontot. Moszkva erre kelet-európai szövetségeseivel íratott jugoszlávellenes vádaskodásokat, majd a Kominformban is ezt az irányvonalat fogadtatta el. Tito viszont nyilvánosságra hozta a szovjet vádakát, s az 1948. júliusi jugoszláv pártkongresszuson megerősítette pozícióit. Ekkor már Belgrád ellen hidegháborús kampány indult. A Sztálin (állítólagos) biztatására Tito megbuktatására készülő jugoszláv kommunistákat le tartóztatták. Volt, akit lelőttek (Arso Jovanović tábornokot a román határon),⁷⁶ mások Tito börtönében haltak meg (köztük a már sokszor említett Hebrang), megint másokat börtönbe és táborkba zártak. Így Tito és köre hatalmon maradt.

A „leningrádi ügy” és a Balkán-föderáció hatása Kelet-(Közép)-Európára

A jugoszlávok szembeszálltak Moszkvával. Sztálin megrendelésére ekkor több kelet-európai ország kirakatpereket rendezett „jugoszláv kémek” ellen. Ezek a perek a leningrádi ügygel nagyjából azonos időben zajlottak, ide sorolható a Rajk-per is.⁷⁷ A Kominform 1949. novemberi, Magyarországon tartott ülésén zárták ki végül Jugoszláviát a szervezetből. A bizonyíték a Rajk- és a Kosztov-per volt Titóék ellen. Magyarország így a jugoszlávellenes háborús készülődés frontországja lett.⁷⁸

A „leningrádi ügy” háttérében ezért Stavrakis külpolitikai-birodalmi érdekeket

⁷⁵ Sztálin a belgrádi vezetést megosztani próbálva Đilasznak „felkínálta Albániát”. Đilas sejtette a csapdát: Moszkva közben ugyanis diplomáciai csatornákon elítélte Tito csapatainak Albániába küldését. Maclean, 1980. 90–91.

⁷⁶ Maclean, 1980. 91–92., 94.

⁷⁷ A Rajk-per eredetileg a 30-as évek szovjet kirakatpereit mintázta volna, és Rajkot mint trockistát ítélték volna el, de a Budapestre érkezett szovjet tanácsadók végül a titoizmus elleni kirakatperre alakították át a koncepciót. E perrel párhuzamosan számoltak le a bolgár Trajco Kosztovval. Gyarmati, 2011. 151–152.

⁷⁸ Uo. 155. A Szovjetunió 1949. szeptember 29-én mondta fel a Jugoszláviával kötött barátsági szerződést és szakította meg a diplomáciai kapcsolatokat Belgráddal.

lát. Szerinte a zsdanovistákkal való leszámolás a kommunista tábor egységének megszilárdítását is célozta – amit Magyarországon Rákosi Mátyás úgy értelmezett, hogy fel kell gyorsítania a leszámolást a kommunizmust „nemzeti úton” megvalósítani akaró hazai párttársaival. Nagy Imre kétségtelenül ezek közé tartozott, így 1949 szeptemberében kizárták a Politikai Bizottságból, éppen akkor, amikor Moszkva megszakította a diplomáciai kapcsolatait Belgráddal. Rainer M. János szerint Nagy Imre ugyanolyan „útkereső” volt ebben az időszakban, mint a lengyel Gomulka, a bolgár Dimitrov vagy Varga Jenő a Szovjetunióban. Arra keresték a választ, hogy „*a Szovjetunió által elfoglalt térség országai milyen más, a szovjet modelltől eltérő módon, s mennyi idő alatt juthatnak el a »szocializmusig«.*”⁷⁹ Az eltérés jelszava ekkor a „népi demokrácia” volt, ám a „proletárdiktatúra” koncepciója – tehetjük ehhez hozzá – átmenetileg győzött a szovjet blokkban.

1948-ban csak Jugoszlávia tudott szakítani kelet-európai kommunista országgént a Szovjetunióval. Magyarországon 1948 egy másfajta „fordulat éve” lett a köztudatban. Ám Gyarmati György, Rainer M. János és Standeisky Éva munkáiból kiderül, hogy a szovjetizálás 1945 és 1950 között több fázisban zajlott, így a „fordulatok éveiről” vagy „rendszerelváltó és rendszeren belüli fordulatok éveiről” beszélhetünk inkább. A tanácsrendszer 1950-re épült ki, a titkosrendőrség már 1944–45 fordulóján kommunista kézbe került, a gazdaság pedig 1945–46 fordulóján jutott a kommunista Vas Zoltán irányítása alá.⁸⁰ Mindazonáltal 1948 mégiscsak „kulcsév”: az államosítások újabb hulláma ekkor csökkentette alacsony szintre a magántulajdont a gazdaságban, megkezdődött a mezőgazdaság kollektivizálása, felgyorsult és kegyetlenebbé vált a vallásüldözés, zajlott az iskolák államosítása. Ebben az évben a Magyarországi Szociáldemokrata Párt és a Magyar Kommunista Párt egyesülésével létrejött a sztálinista állampárt, a Magyar Dolgozók Pártja is. Magyarországon tehát – ellentétben Finnországgal – a szociáldemokraták segítették a szovjetizálást.

Hasonló, de drámaibb folyamat játszódott le 1948-ban Csehszlovákiában: itt kommunista puccs történt. A helyi, csehszlovák elit komolyabb ellenállás nélkül adta át a hatalmat a szovjetizálást célul kitűző új, radikális elitcsoportnak. (Sőt, egy rossz taktikai húzással szinte önmaga kínálta fel a lehetőséget a kommunista hatalomátvételre, amikor a nem kommunista miniszterek otthagyták a kormányt.) Csehszlovákia példa arra, hogy – bár külső fenyegetésről lehet beszélni itt is, hiszen Sztálin elküldte megbízottját, Zorint Prágába, és felajánlotta a szovjet fegyveres támogatást a helyi kommunistáknak – a lokális eliten belüli folyamatok tették lehetővé a kommunista hatalomátvételt.

⁷⁹ Rainer, 2016. 60.

⁸⁰ Standeisky–Kozák–Pataki–Rainer, 1998.; Gyarmati, 2011. 9.

S itt is döntő volt a szociáldemokraták szerepe, akik a szovjetizáció felé billentették a mérleget.⁸¹

Egységes elitek versus Sztálin: a tanulságok

1948 példája mutatja, hogy két ország – Finnország és Jugoszlávia – kikerült a direkt szovjet zónából, míg Magyarország és Csehszlovákia sztálinizálása ekkor fordult kritikus fázisba. Ez volt tehát az utolsó esély a Moszkva vasmarkából való szabadulásra. A jugoszláv eset azt is bizonyítja: ha egy ország elitje kellően erős és elszánt volt, akkor Sztálin nem kezdett nyílt háborút ellene.⁸² (Mindazonáltal a határincidensek száma nőtt a magyar–jugoszláv határon, amely egy időre „hidegháborús” határrá vált.) Sztálin óvatossága vonatkozott 1948-ban Finnországra is, ahol nem próbálkozott a csehszlovákiaihoz hasonló kommunista hatalomátvétellel, jóllehet erre utaló jelek voltak 1948 elején.

A jugoszláv partizánelit és a finn elit összetétele nem hasonlított egymásra – a jugoszlávok az ideológiailag egységes, a finnek pedig a konszenzuálisan egységes elitek közé sorolhatók –, de abban megegyeztek, hogy szilárd, Sztálinnal is dacolni képes államot csak egységes elit hozhat létre.

Mindkét országban egy eredetileg oroszbarát (Paasikivi köztársasági elnök még a 20. század elején exponálta magát a cári adminisztráció kiszolgálójaként), illetve szovjetbarát vezető (Tito, akit korábban Moszkvában jelöltek ki a délszláv kommunista párt élére) volt képes Sztálinnak ellenállni 1948-ban. Mindketten jól tudtak oroszul, és ismerték a birodalmi logikát. S az általuk irányított mindkét ország végül kikerült a direkt moszkvai vezérlésű zónából, bár később mindketten együtt is működtek a Szovjetunióval (Jugoszlávia csak az ötvenes évek közepétől). 1948-ban Tito érzett maga mögött némi amerikai támogatást – akárcsak a finnek, különösen Fagerholm szociáldemokrata kormányfő.

Tito tudta: az Adriai-tengerre nem „szívesen” engednék ki a szovjeteket a nyugati szövetségesek. Finnország azt használta ki, hogy Svédország és a Szovjetunió között egy „semleges”, de Moszkva számára azért katonai fenyegetést nem jelentő zóna Sztálin érdekeinek is megfelel. Tito közeledett az USA-hoz, nyugati hiteleket kapott. (A szovjet blokk embargóval sújtotta Jugoszláviát.) Az 1949-ben megalakult

⁸¹ A polgári pártok miniszterei lemondtak, Benes elnök pedig korábbi ígéretei ellenére elfogadta a lemondást. A kommunisták kihasználták ezt, különösen amiatt, hogy a szociáldemokraták Csehszlovákiában cserbenhagyták a polgári pártokat, és a kommunisták mellé álltak. Kovác, 2001. 245–246.

⁸² Sztálin valószínűleg nem akarta felrúgni a Churchill-lel kötött 1944-es moszkvai egyezséget, tartott az amerikaiak esetleges beavatkozásától Tito oldalán. De nem akarta kockáztatni a Szovjetunió nemzetközi tekintélyét sem egy esetleges véres jugoszláviai katonai beavatkozással. A jugoszláv haderő ugyanis a gerillaharcban komoly tapasztalatokra tett szert. Figyelembe vehette azt is, hogy Titónak erős a háterszága, tehát nem egy bábkormány élén állt a jugoszláv vezető. Az is lehet, hogy Sztálin abban reménykedett, hogy sikeres lesz az általa kezdeményezett Tito-ellenes „belső” puccs. Hosking, 1990. 325.

NATO-hoz is közeledett Belgrád, nyugati fegyvereket vásárolt, és 30 hadosztályt állított hadrendbe, megszervezve védelmét.⁸³ A finnek is kaptak ekkor nyugati hi-teleket.

Tito tudta, nem léphet be a NATO-ba, de megkötötte 1953-ban a Balkán-paktumot két NATO-tagállammal, Görögországgal és Törökországgal. Bár ezek a részben védelmi jellegű egyezmények soha nem léptek működésbe, de jelezték: Jugoszlávia képes biztonságát több oldalról garantálni. Cserében Tito leállította a görög kommunista partizánok támogatását.⁸⁴ Finnország szintén nem léphetett be a NATO-ba – ezt az YYA-egyezmény szinte biztosan ki is zárta volna az 1955-ös nyugatnémet NATO-csatlakozás miatt – viszont az ötvenes évek közepétől az északi országok regionális szerveződéséhez csatlakozott.

Titót a nyugatnémet belépés a NATO-ba 1955-ben ismét a szovjetek felé sodorta. Nem véletlen, hogy Sztálin halála után ekkor békült ki látványosan Hruscsovval (két évig húzta inkább az időt).⁸⁵ Hruscsovnak viszont ekkor már geopolitikai okokból volt szüksége Titóra, nem a feltétlen „bocsánatkérési vágy” vagy jóindulat hajtotta a belgrádi Canossa-járáásra. Moszkva ugyanis ekkoriban 1955–61 között expanziós korszakát élte Zubok szerint.⁸⁶

A szovjet expanzió azonban olyan területekre irányult, ahol a Kreml nagyon rutintalan volt. Nem ismerték a szovjetek „a gyarmati térségek speciális viszonyait”. Különösen az arab világban és Fekete-Afrikában voltak járatlanok. Ám Hruscsov tudta: Tito e szempontból két kulcsfontosságú állam vezetőjével (az egyiptomi Nasszerrel és az indiai Nehruval) is baráti viszonyban van. Fischer Ferenc ennek kapcsán így fogalmaz: Hruscsov belgrádi „*Canossa-járása 1955 május végén nem utolsósorban azt a célt is szolgálta, hogy a jugoszláv kommunisták III. világbeli friss tapasztalatait és a nagy nemzetközi (el)ismertséggel rendelkező Tito potenciális közvetítő szerepét felhasználhassák. A Nasszer–Nehru–Tito hármas szoros baráti kapcsolatait, s a rendszeres brioni találkozók Tito rezidenciáján elvezettek az el nem kötelezettek mozgalma 1961-es belgrádi megalapításáig. Úgy is mondhatnánk, Moszkvából Kairóba Belgrádon át vezetett az út.*”⁸⁷

1961-ben Finnország speciális feltételek között csatlakozott az EFTA-hoz, az európai szabadkereskedelmi térséghez. Ezzel a finn fejlődés gazdasági alapjait is megerősítette – Moszkva jóváhagyásával. Vagyis 1961-ben az ideológiavezérelt Belgrád a nemzetközi politikában ért el sikereket, a pragmatikus finnek (Max Jakobson

⁸³ Maclean, 1980. 37., 95.

⁸⁴ Djilas, 1980. 326.

⁸⁵ Fischer, 2014. 146.

⁸⁶ Zubok, 1994. 157–174.

⁸⁷ „Tito követelésére 1956 áprilisában feloszlatták a Kominformot s leváltották Molotovot is.” Tito mégsem tért vissza a moszkvai „táborba”, s nem akart belépni a Varsói Szerződésbe sem. Fischer, 2014. 146.

kifejezése ez) pedig a gazdasági sikert tartották szem előtt. Hosszabb távon Helsinki kalkulált jobban.

Végezetül megállapíthatjuk, hogy 1948 után mind Jugoszlávia, mind Finnország elkerülte a sztálinizálást, ami nem jelentette azonban azt, hogy hosszabb távon ne kellett volna számolniuk a szovjet befolyással vagy nyomásgyakorlással. Jugoszlávia az el nem kötelezett országok mozgalma révén rendkívüli nemzetközi tekintélyre tett szert már az ötvenes-hatvanas években, Finnország pedig az 1975-ös Helsinki Értekezlet révén került a világpolitika fókuszába. Finnország és Jugoszlávia egyaránt a két világrendszer között egyensúlyozott a hidegháború idején, ennek az egyensúlyozásnak változó volt az eredménye. Hosszabb távon azt mondhatjuk, hogy a finn út volt sikeresebb és mindenképpen humánusabb – de ez már nem elsősorban a két ország külpolitikájának, hanem az elitek különbségének köszönhető. A konszenzusos finn elit egyszerre tudta a belső békét és a gazdasági prosperitást biztosítani (ha olyan külpolitikai sikerekkel nem is dicsekedhetett, mint Tito). A jugoszláv elit azonban hosszabb távon sem a belpolitikában, sem a gazdaságpolitikában nem talált megoldást a rendszer működésének alapproblémáira.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM

FORRÁSOK

MOL, KÜM, finn. XIX-J-1-j; 8. d., 52. tétel. 176/sz.t./1956.

SZAKIRODALOM

- A. Sajti Enikő: A „kommunizmus mostohagyermekai”: a magyar kisebbség elleni megtorlások a Délvidéken (a Vajdaságban) – A kutatás eredményei és kérdőjelei. *Létünk*, 2008/3. 28–42.
- Bereczki András: Finnország. Európai politikai rendszerek. Szerk.: Kardos József – Simándi Irén. Budapest, 2002. 187–206.
- Branka Magaš: Croatia through history. The Making of an European State. London – San Francisco – Beirut, 2007.
- Christopher M. Woodhouse: The Struggle for Greece, 1941–1949. London, 2002.
- Clive J. Christie: Ideology and Revolution in Southeast Asia 1900–80. Political Ideas of the Anti-Colonial Era. 2001.
- Daron Acemoglu – James A. Robinson: Miért buknak el nemzetek? A hatalom, a jólét és a szegénység elmélete. Budapest, 2013.
- David Kirby: A Concise History of Finland. Cambridge, 2011.
- Domonkos László: Goli otok, a pokol-sziget. Tito Gulágja az Adrián (1949–1980). Budapest, 2016.
- Dušan Kováč: Szlovákia története. Pozsony, 2001.
- E. Etzioni-Halevy: Elites: Sociological Aspects. In: International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences. Szerk.: Neil J. Smelser, Paul B. Baltes. Vol 7. 2001. 4420–4424.
- Ed Dutton: Playing the Blame Game: Finland and the Soviets. *History Today*, Vol. 59. 2009/10. 39–41.
- Eino Jutikkala–Kauko Pirinen: Finnország történelme. Budapest, 2004.
- Fejtő Ferenc: A népi demokráciák története I–II. Párizs, 1991.
- Fischer Ferenc: A kétpólusú világ. 1945–1989. Tankönyv és atlasz. Budapest – Pécs, 2014.
- Fitzroy Maclean: Tito. A pictorial biography. New York–St. Louis–San Francisco, 1980.
- Forgotten Minorities: The Hungarians of East Central Europe. Szerk.: N. F. Dreisziger – A. Ludanyi. *Hungarian Studies Review*, Vol XVI. Nos. 1–2. 1989. 93–120.
- Geoffrey Hosking: A History of the Soviet Union. Glasgow – London, 1990.

- George Schöpflin: *Politics in Eastern Europe. 1945–1992.* Blackwell, 1993.
- Gombos József: *A finn „második köztársaság” politikatörténete. 1944–2000.* Szeged, 2001.
- Gombos József: *Két évszázad finn politikatörténete. 1809–2006.* Szeged, 2006.
- Gyarmati György: *A Rákosi-korszak.* Budapest, 2011.
- Heino Nyysönen: *Kádár, Kekkonen és a magyar 1956 emléke Finnországban.* In: *Az 1956-os forradalom visszhangja a szovjet tömb országokban. Évkönyv XIV. 2006–2007.* Szerk.: Rainer M. János és Somlai Katalin. Budapest, 2007.
- Holm Sundhausen: *Geschichte Jugoslawiens. 1918–1980.* Stuttgart–Berlin–Köln–Mainz, 1982.
- Isabel Ströhle: *Aus den Ruinen der alten erschaffen wir die neue Welt! Herrschaftspraxis und Loyalitäten in Kosovo, 1944–1974.* München, 2016.
- Jacques Arnault: *Finlande. „Finlandisation”. Union Soviétique.* Paris, 1986.
- Jarmo Vuorinen: *Az Alkotmányügyi Bizottság.* In: *100 szociális innováció Finnországból. „FINNOVÁCIÓK” az egykamarás parlamenttől a nordic walkingig.* Szerk.: Ilkka Taipale. Helsinki, 2016.
- John Higley–Michael Burton: *Elite Foundations of Liberal Democracy.* Lanham–Boulder–New York–Toronto–Oxford, 2006.
- John R. Lampe: *Yugoslavia as History. Twice there was a country.* Cambridge, 2000.
- Juhász József: *Volt egyszer egy Jugoszlávia. A délszláv állam története.* Budapest, 1999.
- Kimmo Rentola: *Great Britain and the Soviet threat in Finland, 1944–1951.* *Scandinavian Journal of History*, 2012. 171–184.
- Krausz Tamás: *Sztálin.* In: *Ormos Mária – Krausz Tamás: Hitler. Sztálin.* Budapest, 1999. 181–324.
- Lengyel György: *A magyar gazdasági elit társadalmi összetétele a huszadik század végén.* Budapest, 2007.
- Leonard Kukić: *Socialist growth revisited: Insights from Yugoslavia.* 2015. (<http://www.lse.ac.uk/economicHistory/seminars/EH590Workshop/papers2014-15/SocialistGrowthRevisited-Kukic.pdf> – utolsó megnyitás: 2017. április 26.)
- Lukács B. György: *A szlovén domobránok és a második világháborút követő leszámolások a historiográfia tükrében.* In: *Kelet-európai sorsfordulók.* Szerk.: Juhász József. Budapest, 2016. 389–398.
- Major Nándor: *Egy állameszme tündöklése és bukása. Jugoszlávia létrejötte és bukása.* Újvidék, 2013.
- Mark Kramer: *Stalin, Soviet Policy, and the Consolidation of a Communist Bloc in Eastern Europe. 1944–53.* In: *Stalinism Revisited.* Szerk.: Vladimir Tişmaneanu. Budapest–New York, 2009.

- Martin Ebon: Malenkov. Stalin's Successor. New York–Toronto–London, 1953.
- Mauno Koivisto: Witness to History. The Memoirs of Mauno Koivisto President of Finland, 1982–1994. London, 1997.
- Max Jakobson: Finland in the New Europe. Westport, 1998.
- Milovan Djilas: Tito. Eine kritische Biographie. Wien – München – Zürich – New York, 1980.
- Osmo Jussila – Seppo Hentilä – Jukka Nevakivi: From Grand Duchy to a Modern State. A Political History of Finland since 1809. London, 1999.
- P. I. Batov: Az olvasóhoz. In: P. M. Mihajlov: Száz éjszaka a jugoszláv hegyekben. Budapest, 1984.
- Paul Garde: Vie et mort de la Yougoslavie. Paris, 1992.
- Peter J. Stavrakis: Moscow and Greek Communism, 1944–1949. New York, 1989.
- Phyllis Auty: Tito. A Biography. Bungay, Suffolk, 1970.
- Rainer M. János: Nagy Imre. Budapest, 2016.
- Richly Gábor: 1956 Magyarországon és Finnországban. In: Csete Örs – Richly Gábor: 1956. Vuoden 1956 kasvoja ja kohtaloita – unkarilaisia ja suomalaisia / 1956. 1956-os arcok és sorsok – Magyarok és Finnek. Jyväskylä, 2016., 125–148.
- Roumen Daskalov: Debating the Past. Modern Bulgarian History: From Stambolov to Zhivkov. Budapest – New York, 2011.
- S. Broadberry – A. Klein: When and why did Eastern European economies begin to fail? Lessons from a Czechoslovak/UK productivity comparison, 1921–1991. Explorations in Economic History, 48/1.
- Standeisky Éva – Kozák Gyula – Pataki Gábor – Rainer M. János: A fordulat évei. 1947–1949. Politika – Képzőművészet – Építészet. Budapest, 1998.
- Surányi Csaba: Utószó. Pokol, a tengertől elzártan. In: Domonkos László: Goliotok, a pokol-sziget. Tito Gulágja az Adrián (1949–1980). Budapest, 2016.
- Sz. Bíró Zoltán: Finnlandizáció. História, 2012/7.
- Urho Kekkonen: A finn külpolitika útja. Budapest, 1975.
- Urho Kekkonen: A finn út. Budapest, 1989.
- Urkuti György: A valutaválságok kialakulása és hatásaik. Doktori disszertáció, 2001.
- Urkuti György: Finnország, a későn jött „eminens”. In: A huszonötök Európai. Szerk. Kiss J. László. Budapest, 2005. 518–549.
- Világpolitikai lexikon (1945–2005). Szerk.: Horváth Jenő. Budapest, 2005.
- Vladimir M. Zubok: A Failed Empire. The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev. Chapel Hill, 2007.

Vladimir M. Zubok: The Collapse of the Soviet Union: Leadership, Elites, and Legitimacy. In: The Fall of Great Powers. Peace, Stability, and Legitimacy. Szerk.: Geir Lundestad. Oslo – Oxford, 1994. 157–174.

Vukman Péter: Moszkvától Londonig. Nagy-Britannia és Jugoszlávia a szovjet–jugoszláv konfliktus idején (1948–1953). Szeged, 2011.

William Bartlett: Croatia. Between Europe and the Balkans. London – New York, 2003.